

וילנה

(ליטאית: Vilnius; רוסית: Vilno, Vilna; פולנית: Wilno). בירת הרפובליקה הסובייטית הליטאית. ראשיתה במאה ה-12. ב-1920-1939 היתה בשלטון פולין וערב מלחמת-העולם השנייה ישבו בה קרוב ל-200,000 נפש.

כבר במחצית הראשונה של המאה ה-16 התגוררו יהודים בו'. במחצית השנייה של המאה ה-18 הפכה ו' למרכז תורה, בעת שחי בה רבי אליהו בן שלמה זלמן, 'הגאון מווי'. במאה ה-19 היתה ו' למרכז להשכלה, ובה עיתונים יהודיים, בתי-דפוס, הוצאות-ספרים וכדומה, וכונתה בפי היהודים 'ירושלים דליטא'. בסוף המאה ה-19 – תחילת ה-20 היתה ו' מרכז לחיים פוליטיים יהודיים. בה הוקמו ופעלו מפלגת ה'בונד', חוגים של 'חובבי-ציון', 'מזרחי' ועוד. בשלטון הפולנים בין שתי מלחמות-העולם הורע מצבם הכלכלי של היהודים והם גם סבלו מאנטישמיות. בפרוץ מלחמת-העולם השנייה התגוררו בו' יותר מ-55,000 יהודים – קרוב ל-30% מאוכלוסיית העיר.

ב-19 בספטמבר 1939 נכנס הצבא האדום לו', אך כעבור כמה שבועות מסרה לליטאים. יהודי העיר קיבלו בשמחה את השלטון הסובייטי, ואחר-כך את השלטון הליטאי, כי בכך הוסר מהם פחד שלטון גרמניה. לו' הגיעו משטחי פולין הכבושה 12,000-15,000 פליטים יהודים. ביולי 1940 צורפה ליטא, ובכללה ו', לברית-המועצות והפכה לרפובליקה סובייטית. השלטון הסובייטי אסר את פעילותם של ארגונים ומפלגות יהודיים, ומוסדות החינוך והתרבות היהודיים עברו לרשות הממשלה. לימודי עברית, דת והיסטוריה יהודית נאסרו. ההלאמות פגעו קשה בפרנסות היהודים. יהודי ו', ובעיקר הפליטים, חיפשו דרכים לצאת לעולם החופשי, ומספטמבר 1939 עד לפלישת הגרמנים לברית-המועצות יצא כ-6,500 פליטים יהודים מו' לארץ-ישראל, לארצות-הברית ולמקומות אחרים. לחלק מהם נתנה ברית-המועצות אשרות מעבר בשטחה.

ב-24 ביוני 1941, יומיים אחרי פלישתם לברית-המועצות, כבשו הגרמנים את העיר. כ-3,000 יהודים הצליחו לברוח מו' לפני ברית-המועצות. בעת כיבושה היו בעיר כ-57,000 יהודים.

ימים אחדים אחרי כיבושה הוציאו השלטונות הצבאיים הגרמניים והשלטונות הליטאיים שהתארגנו בעיר צווים ולפיהם חוייבו היהודים לשאת טלאי צהוב, נאסרה עליהם ההליכה על מדרכות, מקומות מסוימים נסגרו בפניהם, הוטל עליהם עוצר לילה והותר להם לקנות מזון רק בשעות ובחנויות מסוימות. ב-4 ביולי ציוו הגרמנים את היהודים להקים יודנרט. אנשי ציבור יהודים התכנסו ובחרו ביודנרט בן עשרה חברים בראשותו של שאול טרוצקי, ולסגנו נבחר אנטול פריד. זמן קצר אחרי-כן ציווה המפקד הצבאי של העיר להרחיב את היודנרט ל-

24 חברים. בחודש יולי חטפו אנשי אינזצקומנדו 9, בסיוע ליטאים מאנשי 'האופטינגה' (Ypatingi Buriai; המיוחדים), מתנדבים ליטאים ששיתפו פעולה עם הגרמנים, 5,000 גברים יהודים מהרחובות ומהבתים, לקחום לפונאר, 12 ק"מ מהעיר, ושם רצחום. יהודי העיר לא ידעו מאומה על גורל החטופים והשמועות אמרו שהם עובדים אי-שם במזרח. בסוף יולי – תחילת אוגוסט 1941 הועברה ליטא משלטון צבאי לשלטון אזרחי גרמני, כחלק מ'נציבות הרייך אוסטלנד'. המושל הגרמני החדש בו' היה גביטסקומיסר כריסטיאן הינגסט. ב-6 באוגוסט הטיל השלטון החדש על היהודים, כצעד ראשון, תשלום כופר בסך חמישה מיליוני רובלים (500,000 רייכסמרק).

בימים 31 באוגוסט – 3 בספטמבר 1941 נערכה בו' אקציה ובה נלקחו כ-8,000 יהודים לפונאר ונרצחו שם. בתוכם היו כמעט כל חברי היודנרט. את האקציה הזאת כינו היהודים 'הפרובוקציה הגדולה', כי השלטונות הנאצים ביימו יריות על חיילים גרמנים, האשימו בכך את היהודים והציגו את האקציה כתגמול על היריות. בימים 3-5 בספטמבר גודר האיזור שממנו הוצאו היהודים באקציית 'הפרובוקציה הגדולה' והוקמו בו שני גטאות, גטו מספר 1, וגטו מספר 2, וביניהם חצה והפריד רחוב דייטשה. ב-6 בספטמבר גורשו כל יהודי ו' לגטו. לגטו 1 הוכנסו כ-30,000 נפש, לגטו 2 – 9,000-11,000, וכ-6,000 יהודים נלקחו לפונאר ונרצחו שם. למחרת הקמת שני הגטאות מינו הגרמנים יודנרטים בכל אחד מהם: יושב-ראש היודנרט בגטו 1 היה אנטול פריד ובגטו 2 אייזיק לייבוויץ. הוקמה גם משטרה יהודית בראשותו של יעקב גנס. היודנרטים כללו מחלקות של מזון, בריאות, דיור, חינוך, לשכת עבודה ומחלקה כללית לעניינים אירגוניים ואחרים.

בין 15 בספטמבר ל-21 באוקטובר הועברו לגטו 2 משפחות שאף אחד מראשיהן, לא אבי המשפחה ולא אמה, לא הועסקו במקומות עבודה שניתנו בהם 'שיינים' (Scheine; תעודות עבודה), ובגטו 1 רוכזו המשפחות שאחד מראשיהם היה בעל 'שיין'. באותה תקופה בוצעה גם אקציית 'יום הכיפורים' (1 באוקטובר 1941). בשלוש אקציות אחרות שנערכו ב-3-4 באוקטובר, ב-15-16 באוקטובר וב-21 באוקטובר, חוסל גטו 2 ותושביו נלקחו לפונאר ונרצחו. ליהודים מגטו 1 חילקו הגרמנים 3,000 'שיינים צהובים' (היהודים כינו אותם כך בגלל צבעם) לפי מקומות העבודה ולפי קדימות שקבעו שלטונות העיר. בעל 'שיין צהוב' יכל היה לרשום עליו את אשתו ושני ילדים בלבד. השלטונות הגרמניים ביקשו להשאיר בגטו ו' לא יותר מ-12,000 יהודים, מתוך 27,000 – 28,000 שהיו אז בגטו 1. ב-24 באוקטובר וב-3-5 בנובמבר נערכו אקציות, (בפי היהודים – 'אקציות השיינים הצהובים'). אקציות אחדות בהיקף קטן יותר נעשו גם בחודש דצמבר והאחרונה היתה ב-22 בדצמבר. עד סוף 1941 רצחו הגרמנים 33,500 יהודים מתוך כ-57,000 יהודים שהיו בו' עם כיבושה. בגטו נותרו 12,000 יהודים 'חוקיים' עם 'שיינים' ועוד כ-8,000 'בלתי חוקיים' שניצלו במחבואים. פרט להם ברחו

כ-3,500 לערים ולעיירות של בילורוסיה, שבהן עדיין חיו היהודים בשקט יחסי, או מצאו מסתור מחוץ לגטו.

התקופה שבין תחילת 1942 לאביב 1943 עברה בלי אקציות המונים וניתן לכנותה 'תקופת השקט היחסית'. הגטו, בהנהגת היודנרט, הפך לגורם יצרני, ומרבית תושביו עבדו במקומות עבודה יצרניים מחוץ לגטו או בבת-המלאכה שהוקמו בתוך הגטו. מדיניות היודנרט היתה מבוססת על ההנחה, שאם הגטו יהיה יצרני לגרמנים, כדאי יהיה להם לקיימו משיקולי כלכלה וניצול כוח-עבודה. בתקופה האחרונה לקיום הגטו, בקיץ 1943, הגיע מספר העובדים מקרב תושביו ל-14,000 – יותר משני שלישים מכלל אוכלוסיית הגטו.

הדמות הדומיננטית בהנהגת הגטו היה מפקד המשטרה, יעקב גנס, שבאמצע יולי 1942 מינהו הגרמנים ליושב-ראש היודנרט, במקומו של אנטול פריד. בגטו הוקמו בתי-ספר ותיאטרון, והתנהלו בו חיי תרבות ערים. מוסדות עזרה סוציאלית, מטבחים עממיים ומערכת רפואית נאבקו ברעב ובמחלות, הודות לכך היתה התמותה בגטו מועטה, יחסית לגטאות גדולים אחרים. על הסדר בגטו שמרה המשטרה והופעל גם בית-משפט.

באביב 1943 חלה הרעה במצבם של היהודים באיזור ו'. חוסלו ארבעה גטאות קטנים, סוינצ'יאן (Swieciany [Svencionys]), מיכאלישוק (Michaliszki [Mikaliske]), אושימאנה (Oszmiana [Osmany]) וסול (Sol [Salos]), ובהם כ-5,000 יהודים. לתושבי הגטאות ההם נאמר שהם יועברו לגטאות ו' וקובנה, אך רק כרבע מהם הגיעו לגטו ו' וכל השאר נלקחו לפונר ושם נרצחו. בחודשי יוני-יולי חוסלו מחנות עבודה באיזור ו' שבהם נמצאו יהודים מגטו ו'. חיסול הגטאות והמחנות באיזור ו' ורצח רובם של יושביהם גרם חרדה בגטו ו', והאמונה בעתידו התערערה.

בתחילת 1942 הוקם בגטו הארגון המחתרתי פ.פ.א.ו. ('פאראייניקטע פארטיזאנער ארגאניזאציע' 'ארגון הפרטיזנים המאחד'). בתקופת 'השקט היחסי' בגטו היה מעין דו-קיום בשלום בין היודנרט ובין המחותרת. אך באביב 1943, כאשר הורע המצב בגטו ורבו הסימנים שמתקרב הקיץ, החריפו היחסים בין גנס למחותרת. גנס ראה בפעולות של הבאת נשק לגטו וקשר עם פרטיזנים ביערות סכנה לקיום הגטו. ההתנגשות הגלויה הראשונה אירעה כאשר ניסה גנס להרחיק מהגטו ולשלוח למחנות עבודה שמחוץ לעיר את ראשי המחותרת, ובעיקר את יוסף גלזמן. התנגשות גדולה היתה גם ב'פרשת ויטנברג'.

ב-21 ביוני 1943 פקד הינריך הימלר לחסל את כל הגטאות באוסטלנד, את הכשירים לעבודה להעביר למחנות ריכוז ואת האחרים לרצוח. ב-4 באוגוסט, ב-24 בו וב-1-4 בספטמבר 1943 נעשו בגטו ו' אקציות ובהן נלקחו יותר מ-7,000 גברים ונשים כשירים לעבודה ונשלחו למחנות ריכוז שבאסטוניה.

בעת אקציית הגירוש לאסטוניה בימים 1-4 בספטמבר 1943, קרא פ.פ.א.ו. לתושביו לא להתייצב לגירוש ולפתוח במרד. תושבי הגטו לא נענו לקריאת הפ.פ.א.ו. בהאמינם – כפי

שאכן היה אמת – שהגירוש הוא למחנות עבודה לאסטוניה, ולא לפונר למוות, כטענת אנשי הפ.פ.א.ו. ב-1 בספטמבר לפנות ערב אירעה התנגשות בין הכוחות הגרמניים שסרקו את הגטו ובין אנשי המחותרת. בקרב היריות נהרג יחיאל שיינבוים, מפקד קבוצה שהצטרפה לפ.פ.א.ו. ושמה 'קבוצת המאבק של יחיאל'. כדי למנוע המשך ההתנגשויות ומתוך חשש שקרב בין המחותרת ובין כוחות הגרמנים יביא לידי חיסול מוחלט של הגטו, הבטיח גנס לשלטונות להעמיד לרשותם את מכסת היהודים שנדרשו למשלוח לאסטוניה, בתנאי שהם יוציאו את כוחותיהם מהגטו. הגרמנים הסכימו, ובכך נמנע המשך ההתנגשויות בתוך הגטו. אחרי הגירושים לאסטוניה נשארו בגטו כ-12,000 תושבים. ב-14 בספטמבר נקרא גנס לגסטפו, ושם רצחוהו.

בימים 23-24 בספטמבר 1943 חוסל גטו ו' כליל. כ-3,700 גברים ונשים נשלחו למחנות ריכוז לאסטוניה וללטויה. יותר מ-4,000 ילדים, נשים וזקנים נשלחו למחנה ההשמדה בסוביבור ושם נרצחו. כמה מאות זקנים וחולים נלקחו לפונר ונרצחו. בו' נשארו כ-2,500 יהודים במחנות העבודה 'קיייליס' (Kailis) וה.ק.פ. (HKP, heeres krafftfahrpark) ושני מחנות קטנים יותר, שעבדו בשביל הצבא הגרמני, ויותר מ-1,000 איש התחבאו במלינות בשטח הגטו הריק מתושביו, ובחודשים שאחרי חיסול הגטו נתפסו ברובם המכריע. כמה מאות אנשי המחותרת יצאו ליערות. כ-80 אסירים יהודים הוחזקו בפונר והועסקו בפתיחת הקברים ובשריפת גוויות הנרצחים. בימים 2-3 ביולי 1944, עשרה ימים לפני שחרור ו', נלקחו היהודים ממחנות העבודה שבעיר לפונר ונרצחו שם. כ-150-200 יהודים הצליחו לברוח לפני החיסול ולהינצל.

ב-13 ביולי 1944 שוחררה ו'. לאחר השחרור התקבצו בעיר כמה מאות ניצולים. מתוך כ-57,000 יהודי ו' שהיו בשלטון הנאצים ניצלו כ-2,000-3,000, שליש מהם ביערות והאחרים במחנות באסטוניה ובגרמניה וכן במחבואים ובאמצעות ניירות 'אריים'.